

FINANCIAL LITERACY: PRINCIPLES, BENEFITS AND IMPORTANCE

ORCID
Connecting Research
and Researchers

<https://orcid.org/0009-0003-6401-5148>

DR. NITIN B. KAWADKAR

Associate Professor & Head ,
Department of Economics
Chitamani Mahavidyalaya, Ghugus, Dist Chandrapur
nbkawadkar13@gmail.com

Received: 13.08.2024

Reviewed : 15.08.2024

Accepted: 18.08.2024

ABSTRACT

Today in India 70% of the total population is literate. Only 24% of these adults are financially literate. That means only 24% of Indian adults are financially literate with knowledge about budgeting, income, savings, investments, debt management, risk management etc. But in today's time financial literacy is very important for everyone. Today the economy is changing very fast. E.g. Rising inflation, scarcity of goods, rising health expenditure, job instability etc. It is very important for every individual to be financially literate to survive in this era of changing competition. Generally in Financial Literacy - Opening a Bank Account, Method of Saving, Loan Transactions, Savings in Taxes, Home Loans, Insurance Premiums, Return on Investments, Knowledge of Stock Market Subjects, Buying Shares, Buying Mutual Funds, Improvements in Banking Sector, Use of Electronic Modern Devices, ATMs, Includes information regarding credit card, debit card usage, investment in registered institution etc. Being financially literate means balancing your income and expenses and investing in the right place and taking risks as per your ability to get good return or returns. Instead of investing your money in one sector, you should invest it in many sectors considering the risks involved. For this, financial literacy has become the need of the hour. Government is implementing various activities to increase financial literacy. What is Financial Literacy in the Articles Presented? The main principles of financial literacy, benefits and importance of financial literacy etc. have been reviewed.

KEY WORDS: financial literacy, budgeting, saving, investing & debt management.

आर्थिक साक्षरता: तत्वे, फायदे व महत्व

सारांश

आज भारतात एकूण लोकसंख्येपैकी 70% लोक साक्षर आहे. यापैकी फक्त 24% प्रौढ आर्थिक दृष्ट्या साक्षर आहे. म्हणजेच फक्त 24% भारतीय प्रौढ आर्थिक साक्षर लोकांना अंदाजपत्रक, उत्पन्न, बचत, गुंतवणूक, कर्ज व्यवस्थापन, जोखीम व्यवस्थापन इत्यादी विषयी ज्ञान आहे. परंतु वर्तमान काळात आर्थिक साक्षरता ही सर्वांसाठी अत्यंत महत्त्वाची गोष्ट आहे. आज अर्थव्यवस्थेत अतिशय वेगाने बदल होत आहे. उदा. वाढती महागाई, वस्तूंची टंचाई, आरोग्यावरील वाढते खर्च, नोकरीतील

अस्थिरता इत्यादी. या बदलत्या स्पर्धेच्या युगात टिकण्यासाठी प्रत्येक व्यक्ती आर्थिक साक्षर असणे अत्यंत आवश्यक आहे. सामान्यतः आर्थिक साक्षरतेत - बँकेत खाते उघडणे, बचत करण्याची पद्धत, कर्जाचे व्यवहार, करांमधील बचत, गृहकर्ज, विमा प्रीमियम, गुंतवणुकीतील परतावा, शेअर मार्केट विषय ज्ञान, शेअर्स खरेदी, म्युचल फंड खरेदी, बँकिंग क्षेत्रातील सुधारणा, विद्युतीय आधुनिक उपकरणांचा वापर, एटीएम, क्रेडिट कार्ड, डेबिट कार्ड चा वापर, पंजीकृत संस्थेतील गुंतवणूक इत्यादींबाबत माहितीचा समावेश होतो. आर्थिक साक्षर असणे म्हणजे आपल्या उत्पन्नाचा आणि खर्चाचा मेळ

घालून योग्य ठिकाणी गुंतवणूक करणे आणि कुवतीनुसार जोखीम पत्करून चांगला परतावा किंवा रिटर्न्स मिळवणे होय. आपल्या जवळील पैसा एका क्षेत्रात न गुंतवता अनेक क्षेत्रात त्यातील जोखीम लक्षात घेऊन गुंतवायला हवा. यासाठी आर्थिक साक्षरता काळाची गरज बनली आहे आर्थिक साक्षरतेत वाढ करण्याकरिता शासन विविध उपक्रम राबवित आहे. प्रस्तुत लेखांमध्ये आर्थिक साक्षरता म्हणजे काय? आर्थिक साक्षरतेचे प्रमुख तत्वे, आर्थिक साक्षरतेचे फायदे व महत्त्व इत्यादींचा आढावा घेण्यात आलेला आहे.

प्रस्तावना -

साक्षरतेचे महत्त्व व साक्षरतेचे प्रमाण वाढण्यासाठी 8 सप्टेंबर हा आंतरराष्ट्रीय साक्षरता दिवस म्हणून साजरा केला जातो. तर लोकांमध्ये आर्थिक साक्षरता यावी यासाठी दरवर्षी 14 ऑगस्ट हा दिवस वित्तीय साक्षरता दिवस म्हणून साजरा केला जातो. भारतात आर्थिक साक्षरता निर्माण करण्यासाठी आरबीआय द्वारे आर्थिक साक्षरता सप्ताह साजरा केला जातो. तो यावर्षी 26 फेब्रुवारी ते 01 मार्च 2024 या कालावधीत नियोजित आर्थिक साक्षरता सप्ताह साजरा केला. या सप्ताहाची थीम, “एक योग्य सुरुवात करा : आर्थिक दृष्ट्या स्मार्ट व्हा” ही होती. लहानपणापासूनच विवेकपूर्ण आर्थिक सवयी लावू पाहणाऱ्या तरुण, प्रौढ केंद्रस्थानी आहे. हे एक मजबूत आर्थिक पाया तयार करण्यासाठी, वर्धित आर्थिक सुरक्षितता आणि भविष्यातील उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी प्रोत्साहन देते. आर्थिक साक्षरता हे एक महत्त्वाचे कौशल्य आहे, कारण ते एखाद्याच्या आर्थिक क्षमतेत सुधारणा करतो. आर्थिक साक्षरता निवड नसून ती एक गरज आहे. लहान-मोठ्या, स्त्री-पुरुष या सर्वांसाठी ती महत्त्वाची असल्यामुळे आर्थिक साक्षरतेला पर्याय नाही. कुटुंब, व्यवसाय, जीवनशैली समृद्ध करिता आर्थिक स्वावलंबना करिता आणि सुखी-समाधानी जीवन जगण्यासाठी आर्थिक साक्षरता गरजेची आहे. आजची आर्थिक दृष्ट्या साक्षर व्यक्ती उद्याची कुशल नागरिक बनते व त्या माध्यमातून आर्थिक विकासासाठी नवीन संधींची निर्मिती होते. आर्थिक साक्षरतेचा देशाच्या एकूण

आर्थिक विकासावर सकारात्मक परिणाम होत असतो. शेअर मार्केटमध्ये गुंतवणूक करताना चांगल्या कंपन्यांचे भाग खरेदी करण्याची क्षमता, भाग बाजारातील गुंतवणुकीला चांगला परतावा मिळावा, तो किती काळ ठेवावा, कधी विकावा? इत्यादींचे अद्ययावत ज्ञान आर्थिक साक्षरतेत अभिप्रेत आहे. भारतात आजही बहुसंख्य लोकांना वित्तीय संस्था, त्यातील सुरक्षित गुंतवणूक आणि लाभाचे प्रमाण याविषयी माहिती नसून संस्थात्मक वित्तीय सेवांच्या परिघाबाहेर आहे.. 6 सप्टेंबर 2024 रोज शुक्रवारच्या दैनिक लोकमत वृत्तपत्रातील बातमीनुसार देशभरात शेअर बाजारातील व्यवहारांसाठी लागणाऱ्या डिमॅट खात्यांची संख्या सातत्याने वाढत आहे. ही संख्या रशिया, जपान आणि मेक्सिकोसारख्या देशांच्या लोकसंख्येपेक्षा जास्त झाली आहे. देशातील डिमॅट खात्यांची संख्या प्रथमच 6 सप्टेंबर 2024 पर्यंत १७ कोटींच्या वर पोहोचली आहे. ३.१८ कोटी नवी खाती २०२४ मध्ये उघडण्यात आली. ६ कोटी नवी खाती जानेवारी २०२३पासून उघडण्यात आली. ६ वेळा एका महिन्यात ४० लाखांपेक्षा जास्त खाती उघडली. डिमॅट खात्यांची वाढती संख्या ही आर्थिक साक्षरता वाढण्याचे लक्षण आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे -

- आर्थिक साक्षरतेचा शास्त्रीय अर्थ समजून घेणे.
- आर्थिक साक्षरतेची प्रमुख तत्वे किंवा सिद्धांताचा अभ्यास करणे.
- आर्थिक साक्षरतेचे फायदे व महत्त्व जाणून घेणे.

या लेखाच्या माध्यमातून आर्थिक साक्षरते विषयी जागृती निर्माण करणे.

संशोधन पद्धती -

प्रस्तुत संशोधन लेख लिहिण्याकरिता दुय्यम माहितीचा वापर करण्यात आलेला आहे. यात आर्थिक साक्षरता या विषयावरील पुस्तकांचा दैनंदिन वृत्तपत्रांमध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखांचा वापर करण्यात आलेला आहे. तसेच हा लेख लिहिण्याकरिता मराठी विश्वकोश व विकिपीडिया यावर असणाऱ्या माहितीचा वापर करण्यात आलेला आहे.

आर्थिक साक्षरतेचा अर्थ -

आर्थिक साक्षरता म्हणजे आर्थिक नियोजन होय. आर्थिक साक्षरता म्हणजे वैयक्तिक वित्त व्यवस्थापित करण्यासाठी आवश्यक असलेले ज्ञान आणि कौशल्ये होय. यात अंदाजपत्रक किंवा बजेट, बचत, गुंतवणूक आणि क्रेडिट आणि कर्ज कसे व्यवस्थापित करावे हे समजून घेणे समाविष्ट आहे. आर्थिकदृष्ट्या साक्षर असणे म्हणजे आर्थिक बाबींबद्दल माहितीपूर्ण निर्णय घेण्याची क्षमता असणे होय. आर्थिक साक्षरता हे एक महत्त्वपूर्ण जीवन कौशल्य आहे जे आर्थिक स्थिरता आणि यश मिळविण्यासाठी आवश्यक आहे. दुसऱ्या शब्दात, संपत्तीचा योग्य पद्धतीने उपयोग कसा करावा, हे समजण्याची क्षमता म्हणजे आर्थिक साक्षरता होय. पैसा म्हणजे काय? पैशाच्या साहाय्याने आपण काय काय करू शकतो? आपल्या जवळचे पैसे कोठे आणि कसे गुंतवायचे? गुंतवणुकीला किती परतावा मिळू शकेल? इत्यादींबाबत जाणीव व जागरूकता असणे म्हणजे आर्थिक साक्षरता होय. थोडक्यात, पैसे कोठे व कसे खर्च करायचे आणि गुंतवायचे यांचे ज्ञान असणे म्हणजे आर्थिक साक्षरता होय.

आर्थिक साक्षरतेची प्रमुख पाच तत्त्वे किंवा सिद्धांत -

अंदाजपत्र, उत्पन्न, बचत, गुंतवणूक, कर्ज व्यवस्थापन आणि चालू शिक्षण हे आर्थिक साक्षरतेचे प्रमुख पाच तत्त्वे आहे. आर्थिक निर्णय घेण्यासाठी आणि आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी, स्वतःला सक्षम करण्यासाठी आर्थिक साक्षरतेची पाच प्रमुख तत्वांचे पालन करणे आवश्यक आहे. आर्थिक साक्षरतेची मुख्य तत्त्वे समजून घेऊन व्यक्ती आपल्या आर्थिक भविष्यावर नियंत्रण ठेवू शकतो, सामान्य अडचणी दूर करून आर्थिक उद्दिष्टे साध्य करण्यासाठी कार्य करू शकतो.

1. अंदाजपत्र तयार करणे -

आर्थिक साक्षरतेच्या प्रमुख पाच तत्त्वामध्ये अंदाजपत्रक तयार करणे हे पहिले तत्व आहे. अंदाजपत्रकामध्ये व्यक्तीचे उत्पन्न आणि खर्च याचा लेखाजोखा असतो. अंदाजपत्रकामुळे व्यक्तीला त्याला मिळणारे उत्पन्न आणि खर्चाची विविध घटक

याविषयी जाणीव निर्माण होते. व्यक्ती आपल्या उत्पन्नानुसार खर्चाचे व्यवस्थित नियोजन करू शकतो.

2. उत्पन्न, बचत आणि गुंतवणूक - दीर्घकालीन आर्थिक वाढीसाठी पैसे कसे कमवायचे, वाचवायचे आणि गुंतवायचे हे समजून घेणे आवश्यक आहे. उत्पन्न - व्यक्तीने उत्पन्न वाढवण्याचे मार्ग शोधावे, मग ते पदोन्नती, जोड व्यवसाय व रोजगारक्षमता वाढवण्यासाठी व्यक्तीने स्वतःच्या कौशल्यात वाढ करावी. बचत - नोकरी गमावणे किंवा वैद्यकीय आणीबाणी यांसारख्या अनपेक्षित घटनांना कव्हर करण्यासाठी किमान तीन ते सहा महिन्यांच्या खर्चाची बचत करण्याचे लक्ष्य ठेवा. प्रत्येक महिन्याच्या उत्पन्नाचा काही भाग बाजूला ठेवून बचत करण्याची सवय लावा. अगदी लहान रक्कमही कालांतराने वाढू शकते. गुंतवणूक - गुंतवणुकीमुळे पैसे कालांतराने चक्रवादीद्वारे वाढू शकतात. शेअर मार्केट किंवा म्युचल फंड मध्ये गुंतवणूक करावी याविषयी ज्ञान नसेल तर तज्ञांच्या सल्ला घेऊन गुंतवणूक करावी.

3. कर्ज व्यवस्थापन - कर्ज व्यवस्थापन म्हणजे आर्थिक अडचणी टाळण्यासाठी कर्ज समजून घेणे आणि त्यावर नियंत्रण ठेवणे हे होय. चांगले कर्ज - यामध्ये उत्पन्नात वाढ करण्यासाठी घेतलेले कर्ज व विद्यार्थी कर्ज यांसारख्या कर्जांचा समावेश आहे जी कालांतराने व्यक्तीची आर्थिक स्थिती सुधारू शकते. खराब कर्ज - हे उच्च-व्याज कर्जांचा संदर्भात असून ते दीर्घकाळात ला मतदान करीत नाही उदाहरणार्थ डेबिट कार्ड कर्ज हे होय. व्याज कमी करण्यासाठी आणि कर्ज लवकर फेडण्यासाठी नेहमी कर्जावरील किमान पेमेंटपेक्षा जास्त पैसे देण्याचा प्रयत्न करावा. व्यक्तीकडे एकापेक्षा जास्त उच्च-व्याज कर्ज असल्यास, त्यांना एकल कमी-व्याज कर्जामध्ये एकत्रित करण्याचा विचार करावा.

4. जोखीम व्यवस्थापन आणि विमा - जोखीम व्यवस्थापनामध्ये अनपेक्षित आर्थिक नुकसानापासून स्वतःचे संरक्षण करणे समाविष्ट आहे. विमा हे या प्रक्रियेतील महत्त्वाचे साधन आहे. विम्याच्या प्रकारांमध्ये आरोग्य, घर, कार, व्यवसाय

आणि जीवन विमा यांचा समावेश असू शकतो जे व्यक्तीला अनपेक्षित घटनांमुळे होणारे आर्थिक नुकसान टाळण्यास मदत करू शकतात. आपण संरक्षित आहात हे जाणून घेतल्याने तणाव कमी होतो आणि मनःशांती मिळते.

5. निरंतर आर्थिक शिक्षण - आर्थिक परिस्थिती नेहमीच बदलत असते, त्यामुळे आर्थिक बाबींबद्दल स्वतःला शिक्षित करत राहणे आवश्यक आहे. चांगले ज्ञान चांगले आर्थिक निर्णय घेण्यास मदत करते. त्यामुळे जीवन बदलते, तसेच व्यक्तीच्या आर्थिक गरजाही बदलतात. चालू असलेले शिक्षण तुम्हाला परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास मदत करते.

व्यक्ती पैसा मिळविण्यासाठी आता प्रयत्न करतो, पण त्यातून मिळणारा पैसा कसा उपयोगात आणावा? कोठे गुंतवावा? यांचे त्यांना फारसे ज्ञान नाही. त्यामुळे आर्थिक साक्षरता कार्यक्रमात बचत करणे, आर्थिक जोखीम कमी करणे, वित्तीय निर्णय संपूर्ण माहितीसह घेणे, आर्थिक व्यवहार सोपे करणारे आवश्यक ज्ञान व माहिती देणारी साधनयंत्रणा उपलब्ध करणे इत्यादी आरबीआयद्वारे केले जाते. आर्थिक दृष्ट्या वंचित घटकांची आर्थिक साक्षरता हे देशात परिणामकारक आर्थिक समावेशकता व समानता आणण्याच्या दृष्टीने पहिले पाऊल आहे. यासाठी ग्राहकांच्या आर्थिक साक्षरतेवर आणखी लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.

आर्थिक साक्षरतेचे फायदे व महत्त्व - आर्थिक साक्षरतेचे फायदे व महत्त्व खालील प्रमाणे आहेत.

- आर्थिक साक्षरतेमुळे आपल्या उत्पन्नाचे व संपत्तीचे योग्य नियोजन करता येते.
- अर्थपूर्ण गुंतवणूक करण्याची क्षमता निर्माण होते.
- हुशारीने अधिक माहितीपूर्ण आर्थिक निर्णय घेण्याची क्षमता निर्माण होते.
- सुनिश्चित आर्थिक ध्येय कसे प्राप्त करावे याची चांगली समजते.
- बचत करण्याची आपसूक सवय लागते.

- विमा, कज, गुंतवणूक आणि क्रेडिट कार्ड वापरताना नैतिक निर्णय घेण्यात वाढ होते.
- डिमॅट अकाउंट च्या माध्यमातून शेअर खरेदी म्युचल फंड खरेदीची क्षमता निर्माण होते.
- व्यक्तीला आपल्या गुंतवणुकीतून चांगला परतावा किंवा रिटर्न्स मिळवता येतो.
- पैसे आणि कर्जाचे प्रभावी व्यवस्थापन करता येते.
- आर्थिक साक्षरतेमुळे आर्थिक चिंता आणि तणाव कमी होते.
- आर्थिक साक्षरता व्यक्तीला कर्जमुक्त करू शकते.
- आर्थिक साक्षरता ही व्यक्तींना त्यांचे वित्त कार्यक्षमतेने व्यवस्थापित करण्यासाठी आवश्यक माहिती आणि कौशल्य प्रदान करते.
- योग्य पैशांचे व्यवस्थापन, आर्थिक निर्णय घेणे आणि आर्थिक स्थिरता यामध्ये मदत करते.
- वित्तीय शिक्षण आणि आर्थिक विकास आणि यशासाठी आवश्यक असलेल्या अनेक तंत्रांची सखोल समज प्रदान करते.

थोडक्यात आर्थिक साक्षरतेमुळे व्यक्तीला आपल्या मर्यादित उत्पन्नाचे व्यवस्थित नियोजन करता येते. तसेच बचत व योग्य ठिकाणी गुंतवणूक करून योग्य दराचा परतावा मिळवता येतो व सुखी-समाधानी जीवन जगता येतो. त्यामुळे अधिकाधिक लोकांमध्ये आर्थिक साक्षरता निर्माण व्हावी यासाठी शासनाद्वारे विविध उपक्रम राबवले जावेत व त्याची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करावी.

संदर्भ ग्रंथ

- आर्थिक साक्षरता - आ. दी. नाईक
- शेअर मार्केटचे निष्णात खेळाडू - अजिंक्य गोरे
- पैसा झाला मोठा - सुरज पठाडे
- गोष्ट पैशापाण्याची - प्रफुल्ल वानखेडे
- लोकमत दैनिक वृत्तपत्र
- मराठी विश्वकोश व विकिपीडिया